দ্বিতীয় অধ্যায়

প্ৰমাণ ঃ প্ৰত্যক্ষ আৰু অনুমান

7.2.1 প্ৰমাণ ঃ প্ৰত্যক্ষ আৰু অনুমান

ভাৰতীয় দৰ্শনৰ অন্তৰ্গত আটাইকেইটা সম্প্ৰদায়ৰ নিজস্ব জ্ঞানোৎপত্তি তত্ব আছে। জ্ঞানৰ উৎপত্তি তত্বক কেন্দ্ৰ কৰি আৱৰ্তন কৰা প্ৰধান প্ৰশ্ন সমূহ হ'ল— জ্ঞান কি? যথাৰ্থ আৰু অযথাৰ্থ জ্ঞানৰ পাৰ্থক্য নো কি? যথাৰ্থ জ্ঞান লাভৰ শুদ্ধ আৰু সুৰক্ষিত উপায়েই বা কি? ইত্যাদি। আমি সাধাৰণতে ব্যৱহাৰ কৰা 'জ্ঞান' শব্দটোত যথাৰ্থ আৰু ভ্ৰান্ত উভয় প্ৰকাৰৰ জ্ঞানেই যুক্ত থাকিব পাৰে। কিন্তু দৰ্শনৰ পৰম উদ্দেশ্যই হ'ল যথাৰ্থ সত্য জ্ঞান লাভ কৰা। ভাৰতীয় দৰ্শনত যথাৰ্থ জ্ঞানক 'প্ৰমা' আখ্যা দিয়া হৈছে। এই প্ৰমা হ'ল সকলো সংশয়ৰ পৰা মুক্ত, নিশ্চিত স্বভাৱৰ জ্ঞান। ভাৰতীয় দৰ্শনত এই অভ্ৰান্ত , সুনিশ্চিত জ্ঞান অৰ্জনৰ উপায়কেই প্ৰমাণ বুলি অভিহিত কৰা হৈছে। জ্ঞান মীমাংসাত প্ৰমাণৰ ভূমিকা নিঃসন্দেহে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। প্ৰমাণ হ'ল যথাৰ্থ জ্ঞানৰ উৎস। এই প্ৰমাণক ব্যাখ্যা কৰা হৈছে প্ৰমাৰ কৰণ বুলি। অৰ্থাৎ ই এনে এক অসাধাৰণ কাৰণ যাৰ অনুপস্থিতিত কাৰ্য সাধিত হ'ব নোৱাৰে, আনহাতে উপস্থিতিয়ে অনিবাৰ্যভাৱে কাৰ্য উৎপাদন কৰে। ভাৰতীয় তৰ্কশাস্ত্ৰত প্ৰমাণক জ্ঞান অৰ্জনৰ সবাতোকৈ সুৰক্ষিত উপায় হিচাপে অভিহিত কৰা হয়।

ভাৰতীয় দৰ্শনত মুঠ ছয়বিধ প্ৰমাণক স্বীকাৰ কৰা হয়— প্ৰত্যক্ষ, অনুমান, উপমান, শব্দ, অৰ্থাপত্তি আৰু অনুপলব্ধি। অৱশ্যে দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায় সমূহে এই প্ৰমাণ কেইবিধৰ স্বৰূপ আৰু বৈধতাক লৈ ভিন্ন মত পোষণ কৰা দেখা যায়। অতি প্ৰাচীন তথা জড়বাদী সম্প্ৰদায় ৰূপে খ্যাত চাৰ্বাক দৰ্শনে ছয়বিধ প্ৰমাণৰ ভিতৰত একমাত্ৰ প্ৰত্যক্ষকহে বৈধ প্ৰমাণ ৰূপে গ্ৰহণ কৰে অন্যান্য প্ৰমাণ সমূহৰ নিৰ্ভৰযোগ্যতাক অস্বীকাৰ কৰে। বৌদ্ধ আৰু জৈন দৰ্শনে প্ৰত্যক্ষৰ উপৰিও অনুমানকো বৈধ প্ৰমাণ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছে। একেদৰে বৈশেষিক দৰ্শনেও প্ৰত্যক্ষ আৰু অনুমান উভয় প্ৰকাৰ প্ৰমাণক স্বীকৃতি দিয়ে। ন্যায় দৰ্শনে চাৰিবিধ প্ৰমাণৰ বৈধতা স্বীকাৰ কৰে। ই প্ৰত্যক্ষ আৰু অনুমানৰ লগতে শব্দ আৰু উপমানকো যথাৰ্থ প্ৰমাণ বুলি অভিহিত কৰে। মীমাংসা দৰ্শনৰ এটা সম্প্ৰদায় (প্ৰভাকৰ মিশ্ৰ সম্প্ৰদায়) অনুপলব্ধিৰ বাহিৰে বাকী পাঁচোটা প্ৰমাণ অৰ্থাৎ প্ৰত্যক্ষ, অনুমান, উপমান, শব্দ আৰু অৰ্থাপত্তিৰ বৈধতা স্বীকাৰ কৰে। আনহাতে মীমাংসাৰ আনটো সম্প্ৰদায় (ভট্ট মীমাংসা) আৰু বেদান্তই ভাৰতীয় জ্ঞানমীমাংসাত উল্লেখিত

ছয়টা প্ৰমাণকে গ্ৰহণ কৰি প্ৰতিটো প্ৰমাণৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা দেখা যায়।

7.2.2 প্ৰত্যক্ষ ঃ

প্ৰত্যক্ষ হ'ল বৈদিক আৰু অবৈদিক উভয় সম্প্ৰদায়ে স্বীকৃতি দিয়া একমাত্ৰ প্ৰমাণ। ভাৰতীয় দৰ্শনত মুঠ ছয়বিধ প্ৰমাণৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে যদিও ইয়াৰ ভিতৰত বহলভাৱে চৰ্চা কৰা হয় প্ৰত্যক্ষ আৰু অনুমানৰ বিষয়ে। প্ৰত্যক্ষ বুলি ক'লে ইয়াৰ এটা সঠিক, যথাযথ সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা সহজ নহয়। প্ৰত্যক্ষৰ স্বৰূপ আৰু সংজ্ঞাক লৈ দাৰ্শনিক সকলে ভিন ভিন মত পোষণ কৰা দেখা যায়। অৱশ্যে অধিক গৃহীত সংজ্ঞা অনুসৰি ইন্দ্ৰিয় আৰু বিষয়বস্তুৰ সংযোগৰ ফলত যি জ্ঞান লাভ কৰা হয় সেয়াই প্ৰত্যক্ষ। ন্যায় দৰ্শনৰ প্ৰৱৰ্তক মহৰ্ষি গৌতম, বৈশেষিক দৰ্শনৰ কণাদ, মীমাংসা দৰ্শনৰ কুমাৰিল ভট্ট আদি দাৰ্শনিক সকলে এই মতৰ পক্ষে সন্মতি প্ৰদান কৰিছে। কোনো কোনো স্থানত প্ৰত্যক্ষক সাক্ষাৎ জ্ঞান বুলিও উল্লেখ কৰা দেখা যায়। প্ৰত্যক্ষৰ স্বৰূপ বা সংজ্ঞাক লৈ যি মতভেদ নাথাকক কিয়, প্ৰমাণৰ মূল লক্ষণ অনুসৰি প্ৰত্যক্ষ জ্ঞান অভ্ৰান্ত আৰু নিশ্চিত স্বভাৱৰ হ'ব লাগিব। সকলোবোৰ ভাৰতীয় দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ে জ্ঞানৰ উৎস হিচাপে প্ৰত্যক্ষক মনোনীত কৰে। এনে দৃষ্টান্তই প্ৰমাণ স্বৰূপে প্ৰত্যক্ষৰ নিৰ্ভৰযোগ্যতাকে সূচনা কৰে। আনকি জড়বাদী চাৰ্বাক দাৰ্শনিক সকলে আন সকলোবোৰ প্ৰমাণ অস্বীকাৰ কৰিলেও প্ৰত্যক্ষক প্ৰমাণ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছে। এই দৰ্শন মূলতঃ ইয়াৰ জ্ঞানতত্ত্বৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। চাৰ্বাকৰ মতে প্ৰত্যক্ষৰ বাহিৰে আন কোনোবিধ প্ৰমাণেই জ্ঞান লাভৰ যথাৰ্থ উৎস হ'ব নোৱাৰে। কিয়নো প্ৰত্যক্ষ জাত জ্ঞান হ'ল স্পষ্ট আৰু সংশয়মুক্ত জ্ঞান। জাগতিক ঘটনা বা বস্তুৰ অস্তিত্ব ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে প্ৰত্যক্ষ কৰা হয়। জড়বাদী দৰ্শন অনুসৰি জড় বস্তুৰ বাহিৰে কোনো বস্তুৰ অস্তিত্বই প্ৰমাণযোগ্য নহয় আৰু এই প্ৰমাণ সম্ভৱ হয় প্ৰত্যক্ষৰ মাধ্যমত। গতিকে চাৰ্বাক দৰ্শনৰ বাবে প্ৰত্যক্ষই হ'ল যথাৰ্থ জ্ঞান বা প্ৰমাৰ উৎস। প্ৰত্যক্ষ জ্ঞানৰ এটা লক্ষণীয় বৈশিষ্ট্য এই যে ই স্বতন্ত্ৰ স্বভাৱৰ। ই আন কোনো আনুষংগিক জ্ঞানৰ সাহায্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে।

ভাৰতীয় দৰ্শনৰ প্ৰতিটো সম্প্ৰদায়ে জ্ঞানোৎপত্তি তত্ত্ব সম্পৰ্কে গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যাখ্যা আগবঢ়ায় যদিও তাৰ ভিতৰত ন্যায় দৰ্শনতেই প্ৰমা আৰু প্ৰমাণৰ স্বৰূপ, প্ৰকাৰ, প্ৰয়োজনীয়তা আদিৰ বিষয়ে সৰ্বাধিক বিস্তাৰিত তথা সূক্ষ্মাতিসূক্ষ্ম আলোচনা কৰা দেখা যায়। সেইবাবে ন্যায় দৰ্শন প্ৰমাণ শাস্ত্ৰ ৰূপেও খ্যাত। আমাৰ এই শিতানত কৰিবলগীয়া প্ৰত্যক্ষ আৰু অনুমানৰ বিষয়ে আলোচনাত বিশেষভাৱে ন্যায় দৰ্শনৰ বিচাৰ আৰু দৃষ্টিভংগীকহে প্ৰাধান্য দিয়া হৈছে।

ন্যায় দৰ্শনৰ মতে জ্ঞানৰ প্ৰকৃত উদ্দেশ্য হ'ল বিষয়ৰ স্বৰূপ প্ৰকাশ। ন্যায় দৰ্শনৰ প্ৰৱৰ্তক মহৰ্ষি গৌতমে 'ন্যায় সূত্ৰ'ত যথাৰ্থ জ্ঞানৰূপে প্ৰত্যক্ষ, অনুমান, শব্দ আৰু উপমান— এই চাৰিবিধ প্ৰমাণক স্বীকৃতি দিছে। এই চাৰিবিধ

DAILY ASSAM

প্ৰমাণৰ ভিতৰত নিঃসন্দেহে প্ৰত্যক্ষৰ গুৰুত্ব উল্লেখনীয়।

ন্যায় দৰ্শনে প্ৰত্যক্ষক বিভিন্ন শ্ৰেণীত ভাগ কৰিছে। প্ৰত্যক্ষৰ তেনে দুটা প্ৰধান ভাগ হ'ল— লৌকিক প্ৰত্যক্ষ আৰু অলৌকিক প্ৰত্যক্ষ। সাধাৰণতে যেতিয়া আমাৰ ইন্দ্ৰিয়ৰ লগত বিষয়ৰ লৌকিক সংযোগ সংঘটিত হয় তাক লৌকিক প্ৰত্যক্ষ বোলা হয়। এই প্ৰকাৰ প্ৰত্যক্ষত সাধাৰণতে বিষয় আৰু ইন্দ্ৰিয়ৰ সাক্ষাৎ যোগাযোগৰ ফলত জ্ঞান উৎপন্ন হয়। লৌকিক প্ৰত্যক্ষ আকৌ দুই প্ৰকাৰৰ— বাহ্য আৰু মানস। চকু, কাণ, নাক, জিভা, ছাল— এই পঞ্চেন্দ্ৰিয়ক বাহ্য ইন্দ্ৰিয়ৰূপে গ্ৰহণ কৰা হয় আৰু অন্তৰ ইন্দ্ৰিয়ৰূপে স্বীকৃতি দিয়া হয় মনক। বাহ্য ইন্দ্ৰিয় পাঁচটাৰ মাধ্যমত আমি জাগতিক বস্তুৰ ৰূপ, ৰস, শব্দ, গোন্ধ আৰু স্পৰ্শ প্ৰত্যক্ষ কৰিবলৈ সমৰ্থ হওঁ। এনে প্ৰত্যক্ষক আখ্যা দিয়া হয় বাহ্য প্ৰত্যক্ষ বুলি। আনহাতে মনৰ জৰিয়তে আমাৰ চিন্তা, ইচ্ছা, অনুভূতি আদি মানসিক প্ৰক্ৰিয়া সমূহ প্ৰত্যক্ষ কৰাকেই মানস প্ৰত্যক্ষ আখ্যা দিয়া হয়।

ভাৰতীয় দৰ্শনত মনক ষষ্ঠ ইন্দ্ৰিয় বুলি ধৰা হয়। গতিকে দেখা যায় যে উভয় প্ৰকাৰ প্ৰত্যক্ষই ইন্দ্ৰিয় নিৰ্ভৰ। ন্যায় দৰ্শনত অলৌকিক প্ৰত্যক্ষৰ বিষয়েও আলোচনা কৰা হয়। প্ৰত্যক্ষ জ্ঞান অৰ্জনৰ ক্ষেত্ৰত বহু সময়ত আমি এনে কিছুমান বস্তু বা বিষয় প্ৰত্যক্ষ কৰো যাক সেই সময়ত কোনো নিৰ্দিষ্ট ইন্দ্ৰিয়ৰ মাধ্যমত সাক্ষাৎভাৱে লাভ কৰা হোৱা নাই। অৰ্থাৎ কিছুমান ক্ষেত্ৰত বিষয় আৰু ইন্দ্ৰিয়ৰ সম্পৰ্ক সদায় নিকটৱৰ্তী নহয় আৰু তেনে ক্ষেত্ৰত লৌকিক প্ৰত্যক্ষ সম্ভৱ নহয়। বিষয়বস্তু আৰু ইন্দ্ৰিয়ৰ অলৌকিক সংযোগৰ ফলত উৎপন্ন হোৱা জ্ঞানেই হ'ল অলৌকিক প্ৰত্যক্ষ। ন্যায়মতে এই অলৌকিক প্ৰত্যক্ষ তিনি প্ৰকাৰৰ— সামান্যলক্ষণ প্ৰত্যক্ষ, জ্ঞানলক্ষণ প্ৰত্যক্ষ, যোগজ প্ৰত্যক্ষ।

কোনো এটা শ্ৰেণী বা জাতিৰ সাধাৰণ ধৰ্ম বা লক্ষণক সেই শ্ৰেণী বা জাতিৰ অন্তৰ্গত কোনো বস্তু বা ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰত কৰা প্ৰত্যক্ষকে সামান্যলক্ষণ প্ৰত্যক্ষ বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে, এজন মানুহক প্ৰত্যক্ষ কৰাৰ লগে লগে অনিবাৰ্যভাৱে প্ৰত্যক্ষ কৰা হয় মানুহজনৰ সাধাৰণ লক্ষণ বা ধৰ্ম 'মনুষ্যত্ব'ক। এই প্ৰত্যক্ষৰ ভিত্তিতেই 'মনুষ্যত্ব' নামৰ এই সাধাৰণ লক্ষণ অন্যান্য সকলো মানুহৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰত্যক্ষ কৰো। কিন্তু এই প্ৰক্ৰিয়াটোত আমি সাক্ষাৎভাৱে প্ৰতিজন মানুহৰ মনুষ্যত্বক প্ৰত্যক্ষ কৰা নাই। ইয়াত বিষয় আৰু ইন্দ্ৰিয়ৰ সম্পৰ্কও নিকটবৰ্তী নহয় অথবা দুয়োটাৰ মাজত লৌকিক সংস্পৰ্শও ঘটা নাই। এনেবোৰ কাৰণত এই প্ৰত্যক্ষক লৌকিক আখ্যা দিব পৰা নাযায়। কেৱল বিষয়ৰ সামান্য ধৰ্মহে এই প্ৰকাৰ প্ৰত্যক্ষৰ মূল ভিত্তি।

জ্ঞান লক্ষণ প্ৰত্যক্ষ ঃ

আমাৰ যি পাঁচটা ইন্দ্ৰিয় আছে সেই সকলো ইন্দ্ৰিয়ৰে নিজ নিজ ধৰ্ম বা গুণ আছে। যেনে— চকুৰ-দৃষ্টি, নাকৰ-ঘ্ৰাণ, চালৰ-স্পৰ্শ, জিভাৰ-

সোৱাদ আদি। কিন্তু পূৰ্বজ্ঞান বা পূৰ্বস্মৃতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি যেতিয়া এটা ইন্দ্ৰিয়ই আন এটা ইন্দ্ৰিয়ৰ কাম কৰে তেতিয়া সেই প্ৰকাৰ প্ৰত্যক্ষক জ্ঞানলক্ষণ প্ৰত্যক্ষ বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে, বৰফ এটুকুৰা চেঁচা। ইয়াক আমি চালৰ দ্বাৰা জানিব পাৰো। কিন্তু পূৰ্বজ্ঞানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আমি আজি চকুৰ দ্বাৰা চাই বৰফটুকুৰা চেঁচা বুলি প্ৰত্যক্ষ কৰিব পাৰো। ইয়াত চালৰ কাম চকুৰ দ্বাৰাই সম্পন্ন কৰা হৈছে।

ন্যায় দৰ্শনে বিশ্বাস কৰে যে নিয়মিত যোগ অভ্যাসৰ ফলস্বৰূপে যোগীসকলে স্থান আৰু কালৰ সীমা অতিক্ৰম কৰি সকলো বিষয়কে প্ৰত্যক্ষ কৰিব পাৰে। এনে অলৌকিক প্ৰত্যক্ষক যোগজ প্ৰত্যক্ষ আখ্যা দিয়া হৈছে। ভাৰতীয় দৰ্শনৰ প্ৰায়বোৰ সম্প্ৰদায়ে যোগজ প্ৰত্যক্ষৰ যথাৰ্থতা স্বীকাৰ কৰা দেখা যায়। জৈন দৰ্শনে ইয়াক পাৰমাৰ্থিক প্ৰত্যক্ষ বুলিও উচ্চাশিত মন্তব্য কৰিছে। এই প্ৰকাৰ প্ৰত্যক্ষত বিষয় আৰু ইন্দ্ৰিয়ৰ সাধাৰণ সংযোগ নঘটে বাবে সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে যোগক প্ৰত্যক্ষৰ পথ সুগম নহয়। ইন্দ্ৰিয় আৰু মনক সঠিকভাৱে নিয়ন্ত্ৰনাধীন কৰিব পৰা যোগীসকলেহে যোগজ প্ৰত্যক্ষ লাভত ফলৱতী হয়।

ন্যায় দৰ্শনে বাখ্যা কৰা প্ৰত্যক্ষৰ আন দুটা উল্লেখযোগ্য ভাগ হ'ল— নিৰ্বিকল্প প্ৰত্যক্ষ আৰু সবিকল্প প্ৰত্যক্ষ। প্ৰত্যক্ষৰ মাধ্যমত সদায় জ্ঞাতা আৰু জ্ঞানৰ মাজত সংযোগ স্থাপন হয়। কিন্তু সকলো প্ৰকাৰ প্ৰত্যক্ষৰ প্ৰকৃতি একে নহয়। যি প্ৰত্যক্ষত বস্তুৰ নাম, গুণ বা প্ৰকাৰ আদিৰ লগত যুক্ত নোহোৱাকৈ কেৱল বস্তুৰ অস্তিত্বহে প্ৰত্যক্ষ কৰা হয় সেয়াই নিৰ্বিকল্প প্ৰত্যক্ষ। এই প্ৰকাৰ প্ৰত্যক্ষত বিকল্প অৰ্থাৎ বিশেষণৰ কোনো স্থান নাই। এই প্ৰত্যক্ষৰ জৰিয়তে বস্তুৰ অস্তিত্বহে মাথোঁ প্ৰকট হয়, তাৰ গুণ বা ধৰ্ম বাখ্যা কৰা নহয়। বৌদ্ধ দৰ্শনে এই প্ৰকাৰ প্ৰত্যক্ষক স্বীকৃতি দিছে। আনহাতে স্বকীয় গুণেৰে সৈতে এটা বস্তুক প্ৰত্যক্ষ কৰাই হ'ল সবিকল্প প্ৰত্যক্ষ। এই প্ৰকাৰ প্ৰত্যক্ষত বস্তুৰ অস্তিত্ব জ্ঞানৰ উপৰিও ইয়াৰ গুণাগুণ সম্পৰ্কেও আমাৰ মনত স্পষ্ট ধাৰণা হয়। গতিকে সেই দিশৰ পৰা চাবলৈ গ'লে সবিকল্প প্ৰত্যক্ষ হ'ল বিষয় সম্বন্ধে বিশিষ্ট জ্ঞান।

7.2.3 অনুমান ঃ

ভাৰতীয় জ্ঞান মীমাংসাত সকলোবোৰ প্ৰমাণৰ ভিতৰত অনুমানৰ বিষয়ে সৰ্বাধিক বিস্তাৰিত আলোচনা হোৱা দেখা যায়। অনুমানৰ বিষয়ে আলোচনাৰ ক্ষেত্ৰত ন্যায় দৰ্শন আৰু চাৰ্বাক উভয়ে দুটা বিশেষ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে। ন্যায় দৰ্শনে যথাৰ্থ জ্ঞানৰ উৎস হিচাপে অনুমানক সবাতোকৈ গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে। আনহাতে চাৰ্বাক হ'ল একমাত্ৰ ভাৰতীয় দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায় যিয়ে অনুমানক যথাৰ্থ জ্ঞান লাভৰ উপায় বা বৈধ প্ৰমাণ হিচাপে অস্বীকাৰ কৰিছে। চাৰ্বাকৰ বাহিৰে আন সকলোবোৰ দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ে অনুমানক যথাৰ্থ প্ৰমাণ ৰূপে স্বীকৃতি দিয়ে।

প্ৰমাণ শাস্ত্ৰ অনুসৰি প্ৰত্যক্ষ হ'ল প্ৰথম প্ৰমাণ আৰু দ্বিতীয় হ'ল অনুমান। অনুমান শব্দটো

DAILY ASSAM

'অনু' অৰ্থাৎ 'পিছত' আৰু 'মান' অৰ্থাৎ 'জ্ঞান'— এই শব্দ দুটা লগ লাগি গঠিত হৈছে। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল অন্য জ্ঞানৰ পিছত বা অন্য জ্ঞানক ভিত্তি কৰি উদ্ভৱ হোৱা জ্ঞান। গতিকে বুজা যায় যে জ্ঞান অৰ্জনৰ এই প্ৰক্ৰিয়াটো স্বতন্ত্ৰ নহয়। অনুমান প্ৰাথমিকভাৱে প্ৰত্যক্ষ জ্ঞানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, উদাহৰণ স্বৰূপে— ধোঁৱা আৰু জুই একেলগে দেখি আমাৰ জ্ঞান হৈছে যে য'ত ধোঁৱা থাকে তাতেই জুই থাকে। এই জ্ঞানৰ ভিত্তিত দূৰৰ পৰ্বতত ধোঁৱা দেখি আমি সিদ্ধান্ত লওঁ যে পৰ্বতটোত জুই আছে। ইয়াত বিশেষভাৱে মন কৰিবলগীয়া কথা এই যে শেষৰ সিদ্ধান্তটো লওঁতে অৰ্থাৎ 'পৰ্বতত জুই আছে' বুলি স্বীকাৰ কৰোতে আমি কোনো ইন্দ্ৰিয়ৰ সহায় লোৱা নাই। পূৰ্বে লাভ কৰা প্ৰত্যক্ষ জ্ঞানৰ ভিত্তিতহে এই সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰা হৈছে। ইয়েই অনুমান। ন্যায় দৰ্শন অনুসৰি জ্ঞাত সত্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি অজ্ঞাত সত্যক জনাৰ পৰোক্ষ প্ৰক্ৰিয়াই অনুমান। অনুমান বিষয়ৰ পোনপটীয়া জ্ঞান নহয়। ই হ'ল এক প্ৰকাৰ পৰোক্ষ বা ব্যৱহিত জ্ঞান।

ন্যায় দৰ্শনৰ তৰ্কশাস্ত্ৰীয় পদ্ধতি অতি শক্তিশালী আৰু ই অনুমানৰ গঠনৰ লগত বিশেষভাৱে জড়িত। অনুমান এটা সাৰ্থকভাৱে কাৰ্যকৰী হ'বলৈ তিনিটা পদ আৰু অন্তত: তিনিটা বচনৰ প্ৰয়োজন। অনুমানত ব্যৱহৃত পদ তিনিটাক সাধ্যপদ, পক্ষপদ আৰু হেতু পদ নামেৰে জনা যায়। নিম্নোক্ত উদাহৰণটোৰ জৰিয়তে আমি এই পদ তিনিটাৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম—

পৰ্বতটোত জুই আছে
কাৰণ তাত ধোঁৱা আছে
য'ত ধোঁৱা থাকে তাত জুই থাকে।

এই উদাহৰণটোত আমি তিনিটা পদ আৰু তিনিটা বচন দেখিবলৈ পাওঁ। যিবোৰ বচনৰ দ্বাৰা অনুমান গঠন কৰা হয় সেইবোৰক অবয়ব বা আশ্ৰয় বাক্য বোলা হয়। গতিকে তিনিটা পদ আৰু আশ্ৰয় বাক্য সমূহ অনুমানৰ অপৰিহাৰ্য অংগ। ওপৰোক্ত উদাহৰণটোত আমি পোৱা পদ তিনিটা হ'ল— পৰ্বত, ধোঁৱা আৰু জুই। ন্যায় অনুমানত এই পদ কেইটাক যথাক্ৰমে পক্ষপদ, হেতুপদ বা লিংগ আৰু সাধ্যপদ বুলি অভিহিত কৰা হৈছে। ন্যায় অনুমান প্ৰক্ৰিয়াত ব্যৱহৃত আশ্ৰয় বাক্যত যিটো পদ বচনটোত উদ্দেশ্য ৰূপে ব্যৱহৃত হয় তাকেই পক্ষপদ বোলা হয়। যেনে— পৰ্বতটোত জুই আছে। বচনটোত 'পৰ্বত' শব্দটো পক্ষপদ হিচাপে ব্যৱহৃত হৈছে আৰু ইয়াৰ বিশেষ ধৰ্ম বা গুণৰ অস্তিত্বও প্ৰত্যক্ষ কৰা হৈছে। 'পৰ্বত' শব্দটোৰ বিশেষ ধৰ্ম ৰূপে ইয়াত জুইৰ অস্তিত্বৰ বিষয়ে অনুমান কৰা হৈছে। অনুমান প্ৰক্ৰিয়াত যাৰ অস্তিত্বৰ বিষয়ে অনুমান কৰা হয় তাকেই সাধ্যপদ বোলা হয়। সেয়ে 'পৰ্বতটো জুই আছে' বচনটোত 'জুই' হ'ল সাধ্যপদ। অনুমান প্ৰক্ৰিয়াত যাৰ দ্বাৰা অনুমান কাৰ্য সফলভাৱে সম্পাদিত কৰা হয় তাকে হেতুপদ বা লিংগ বোলা হয়। এই প্ৰক্ৰিয়াত পক্ষপদটো উদ্দেশ্য, সাধ্যপদটো বিধেয়ৰূপে ব্যৱহৃত হয় আৰু হেতুপদৰ জৰিয়তে

পক্ষপদ আৰু সাধ্যপদৰ মাজত সম্পৰ্ক নিৰ্ণয় কৰা হয়। ওপৰোক্ত উদাহৰণটোত 'ধোঁৱা' হ'ল হেতুপদ যাৰ সহায়ত 'পৰ্বত' অৰ্থাৎ পক্ষপদ আৰু 'জুই' অৰ্থাৎ সাধ্যপদৰ মাজত সম্পৰ্ক স্থাপন সম্ভৱ হৈছে। সেয়ে ন্যায় অনুমানত হেতুপদৰ ভূমিকা অপৰিহাৰ্য।

ন্যায় অনুমানত অনুমান প্ৰক্ৰিয়া সম্পন্ন হ'বলৈ অন্ততঃ তিনিটা বচন বা অবয়বৰো প্ৰয়োজন। অনুমানৰ অবয়বক কেন্দ্ৰ কৰি মতভেদ পোৱা যায় যদিও পৰম্পৰাগতভাৱে স্বীকৃত পাঁচটা অবয়বৰ ধাৰণাই বহলভাৱে প্ৰচলিত। পাঁচটা বচনৰ দ্বাৰা গঠিত ন্যায় অনুমানৰ প্ৰণালীক পঞ্চাবয়ব ন্যায় বুলি জনা যায়। ন্যায়ৰ এই পাঁচটা অবয়ব যথাক্ৰমে— প্ৰতিজ্ঞা, হেতু, উদাহৰণ, উপনয় আৰু নিগমন বা সিদ্ধান্ত। এই পঞ্চাবয়ব ন্যায়ৰ বৈশিষ্ট্য এয়ে যে এই অনুমানৰ জৰিয়তে আকাৰগত আৰু বস্তুগত সত্য উভয়কেই লাভ কৰিব পাৰি।

অনুমানৰ গঠনমূলক দিশটোৰ দৰে ইয়াৰ বৈধতাৰ দিশটোও অনুমানৰ অপৰিহাৰ্য বিষয়। অনুমান প্ৰক্ৰিয়াটো বৈধ বুলি গৃহীত হ'বলৈ সাধ্যপদ আৰু হেতুপদৰ মাজৰ সাৰ্বিক সম্বন্ধৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। সাধ্যপদ আৰু হেতুপদৰ মাজত থকা নিয়ত, অব্যৱহিত সম্বন্ধকেই ব্যাপ্তি বোলা হয়। এই সম্বন্ধৰ কোনো বিকল্প বা ব্যতিক্ৰম নাই। আক্ষৰিক অৰ্থত ব্যাপ্তি মানে হ'ল বিস্তৃত কৰণ বা ব্যাপকতা। অনুমানৰ ক্ষেত্ৰত ব্যাপ্তি হ'ল সাধ্য আৰু হেতুপদৰ মাজৰ অনিবাৰ্য সম্পৰ্ক। উদাহৰণ স্বৰূপে, 'পৰ্বতত জুই আছে' বচনটো অনুমান কৰো। 'পৰ্বতটোত ধোঁৱা আছে' বচনটোৰ সহায়ত। ইয়াত বচনটোৰ সাধ্যপদ 'জুই' আৰু হেতুপদ 'ধোঁৱা'ৰ মাজত অনিবাৰ্য সম্পৰ্ক পৰিলক্ষিত হয়। এই সম্বন্ধকে ব্যাপ্তি বোলা হয় আৰু ব্যাপ্তি জ্ঞান অবিহনে অনুমান প্ৰক্ৰিয়া সম্ভৱ হ'ব নোৱাৰে। সাৰ্থকভাৱে ব্যাপ্তি সম্পৰ্ক প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ উদ্দেশ্যে ন্যায় দৰ্শনে ছয়টা নিৰ্দিষ্ট স্তৰৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে। সেই ছয়টা স্তৰ হ'ল— অন্বয়, ব্যতিৰেক, ব্যভিচাৰাগ্ৰহ, উপাধিনিৰাস, তৰ্ক আৰু সামান্য লক্ষণ।

ন্যায় অনুমানৰ তৰ্কীয় ভিত্তি হিচাপে ব্যাপ্তিক স্বীকৃতি দিয়া হয় যদিও অনুমানৰ নিশ্চিত সিদ্ধান্তত উপনীত হ'বলৈ পক্ষধৰ্মতাৰ গুৰুত্বও উল্লেখযোগ্য। কিয়নো ই ন্যায় অনুমানৰ মনস্তাত্ত্বিক ভিত্তি। অনুমান প্ৰক্ৰিয়া যথাৰ্থৰূপত প্ৰস্তুত কৰিবলৈ হ'লে পক্ষধৰ্মতাৰো প্ৰয়োজন। ব্যাপ্তিত যিদৰে হেতুপদটো সাধ্যপদৰ লগত সম্বন্ধযুক্ত হয় তেনেদৰে পক্ষধৰ্মতাত হেতুপদটো পক্ষপদৰ লগত সম্বন্ধযুক্ত হয়। গতিকে অনুমানত পক্ষধৰ্মতাই পক্ষপদ আৰু হেতুপদৰ মাজত সম্বন্ধ থকা বচনক বুজায়। পক্ষধৰ্মতা অবিহনে কেৱল ব্যাপ্তি জ্ঞানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি অনুমানত নিশ্চিত সিদ্ধান্তত উপনীত হোৱা কঠিন। যেনে—

যতে ধোঁৱা থাকে তাতেই জুই থাকে
পৰ্বতটোত ধোঁৱা আছে
∴ পৰ্বতটোত জুই আছে।

এই অনুমান প্ৰণালীটোৰ দ্বিতীয় বচনটোত পক্ষপদ 'পৰ্বত'ৰ লগত হেতুপদ 'ধোঁৱা'ৰ সম্পৰ্ক

DAILY ASSAM

ঘটিছে। এই সম্পৰ্কই পক্ষধৰ্মতা, যাৰ অবিহনে, অৰ্থাৎ 'পৰ্বতটোত ধোঁৱা আছে' বচনটোৰ অবিহনে আমি পৰ্বতটোত জুই আছে বুলি সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব নোৱাৰে। গতিকে অনুমানৰ সাৰ্থক প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত ব্যাপ্তিৰ লগতে পক্ষধৰ্মতাৰ ভূমিকাও উল্লেখযোগ্য।

7.2.4 অনুমানৰ শ্ৰেণীবিভাগ ঃ

অনুমানক প্ৰধানকৈ তিনিটা শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰা হয়। প্ৰথমতে উদ্দেশ্য অনুসৰি অনুমানক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে, যাক জনা যায় স্বাৰ্থানুমান আৰু পৰাৰ্থানুমান বুলি। ব্যক্তিগত জ্ঞান লাভৰ উদ্দেশ্য যি অনুমান কৰা হয় তাক স্বাৰ্থানুমান বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে, 'পৰ্বতটোত জুই আছে কাৰণ ই ধোঁৱাযুক্ত।' এই স্বাৰ্থানুমানত নিজৰ সংশয় নিবৃত্তিৰহে প্ৰয়োজন থাকে আৰু উদ্দেশ্য থাকে নিজৰ জ্ঞান অৰ্জনৰ। গতিকে তেনে অনুমানত পৰম্পৰাগতভাৱে স্বীকৃত অনুমানৰ আটাইবোৰ অবয়ব প্ৰকাশৰ প্ৰয়োজন নাথাকে। স্বাৰ্থানুমান ব্যক্তিগত প্ৰয়োজনত সাধিত হয় বাবে নিৰ্দিষ্ট নিয়মৰ সহায়ত সিদ্ধান্ত সাব্যস্ত কৰিবলগীয়া নহয়। ইয়াত অনুমানৰ নিয়মাবলীক সাকাৰ ভাৱে পদে পদে অনুসৰণ নকৰাকৈও জ্ঞান অৰ্জন সম্ভৱ হয়।

আনহাতে, অন্যলোকক বুজাবলৈ যি অনুমান কৰা হয় তাক পৰাৰ্থানুমান বোলে। আনক বুজাবলৈ এই অনুমান কৰা হয় বাবে পৰম্পৰাগত পঞ্চাৱয়ব বা পাচোঁটা বচনৰ প্ৰকাশ ইয়াত জৰুৰী হৈ পৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে—

(1) পৰ্বতটোত জুই আছে। (প্ৰতিজ্ঞা)

(2) কাৰণ পৰ্বতত ধোঁৱা আছে। (হেতু)

(3) যতে ধোঁৱা থাকে তাতে জুই থাকে, যেনে— ৰান্ধনিশাল (উদাহৰণ)

(4) পৰ্বতটোত ধোঁৱা আছে। (উপনয়)

(5) এতেকে, পৰ্বতটোত জুই আছে। (নিগমন)

পৰাৰ্থানুমানত প্ৰকাশিত এই পাঁচটা অবয়বৰ মাধ্যমত অন্য ব্যক্তিৰ ওচৰত নিজৰ সিদ্ধান্ত যুক্তিসহ উপস্থাপন কৰা হয়। এয়াই পৰাৰ্থানুমানৰ বৈশিষ্ট্য।

ব্যাপ্তি সম্পৰ্কৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ন্যায় অনুমানৰ দ্বিতীয় প্ৰকাৰ শ্ৰেণী বিভাজন কৰা হৈছে। এই বিভাজন অনুসৰি অনুমান তিনি প্ৰকাৰৰ— পূৰ্ববৎ অনুমান, শেষবৎ অনুমান আৰু সামান্যতোদৃষ্ট অনুমান। এই অনুমান সমূহৰ প্ৰথম দুটা কাৰ্যকাৰণ সম্পৰ্ক আৰু শেষৰটো সহাৱস্থানৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। জ্ঞাত কাৰণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি অজ্ঞাত কাৰ্য সম্বন্ধে যি অনুমান কৰা হয়, সেই অনুমানক পূৰ্ববৎ অনুমান বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে, আকাশত ক'লা মেঘ দেখি বৰষুণ আহিব বুলি কৰা অনুমান। আকৌ জ্ঞাত কাৰ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি অজ্ঞাত কাৰণ সম্পৰ্কে যি অনুমান কৰা হয় তাকেই শেষবৎ অনুমান বোলা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, পুৱা শুই উঠি তিতা চোতালখন দেখি অনুমান কৰা হয় যে আগনিশা বৰষুণ দিছিল। এই দুই প্ৰকাৰ অনুমানেই কাৰ্যকাৰণ সম্পৰ্কৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। আনহাতে, যি অনুমানত কাৰ্যকাৰণ

সম্বন্ধৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰাকৈ পূৰ্বৰ অবিৰোধী অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সামান্য বচন প্ৰতিষ্ঠা কৰা হয় তাক সামান্যতোদৃষ্ট অনুমান বোলা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, অতীতত সকলো শিং থকা জন্তুৰ ফটা খুৰাৰ অবিৰোধী অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বৰ্তমান দেখা শিং থকা জন্তুৰ খুৰাও ফটা বুলি অনুমান কৰা হয়।

ব্যাপ্তি সম্বন্ধ স্থাপনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি অনুমানক আৰু তিনিটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে। সেইবোৰ হ'ল— কেৱলান্বয়ী অনুমান, কেৱল ব্যতিৰেকী অনুমান আৰু অন্বয়ী ব্যতিৰেকী অনুমান। যি অনুমান কেৱল অন্বয়ী অৰ্থাৎ হেতুপদ আৰু সাধ্যপদৰ মাজত থকা সদৰ্থক সম্বন্ধৰ ভিত্তিত প্ৰতিষ্ঠিত হয় তাক কেৱলান্বয়ী অনুমান বোলা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে—

সকলো উৎপন্ন দ্ৰব্য বিনাশশীল
বস্ত্ৰ হ'ল উৎপন্ন দ্ৰব্য
∴ বস্ত্ৰ হ'ল বিনাশশীল দ্ৰব্য।

আকৌ, যি অনুমান প্ৰক্ৰিয়াত ব্যাপ্তি সম্পৰ্ক কেৱল ব্যতিৰেকী দৃষ্টান্তৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হয় তাক কেৱল ব্যতিৰেকী অনুমান বোলা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে—

যি অন্য গ্ৰহসমূহৰ পৰা ভিন্ন নহয়, সি স্থিতিশীল নহয়
সূৰ্য স্থিতিশীল
∴ সূৰ্য অন্য গ্ৰহৰ পৰা ভিন্ন।

অথবা,

কোনো জীৱহীন বস্তু জৈৱিক নহয়
সকলো প্ৰাণী জৈৱিক
∴ সকলো প্ৰাণীৰ জীৱ আছে।

কেৱল ব্যতিৰেকী অনুমানৰ বৈশিষ্ট্য এয়ে যে ইয়াত সাধ্য আশ্ৰয় বাক্য নঞৰ্থক বচন আৰু পক্ষ আশ্ৰয় বাক্য সদৰ্থক হোৱা সত্ত্বেও সিদ্ধান্ত সদায় সদৰ্থক স্বভাৱৰ হয়। অনুমানৰ আন এটা প্ৰকাৰ হ'ল অন্বয়ী ব্যতিৰেকী অনুমান।

যি অনুমানত ব্যাপ্তি সম্পৰ্ক অন্বয়ী আৰু ব্যতিৰেকী উভয় প্ৰকাৰ দৃষ্টান্তৰ সহায়ত নিৰ্ধাৰণ কৰা হয় তাক অন্বয়ী ব্যতিৰেকী অনুমান বোলা হয়। যেনে—

সকলো ধোঁৱাযুক্ত বস্তুতে জুই আছে
পৰ্বতখনত ধোঁৱা আছে
∴ পৰ্বতখনত জুই আছে। (অন্বয়ী দৃষ্টান্ত)
য'ত জুই নাই তাত ধোঁৱা নাই
পৰ্বতটোত ধোঁৱা আছে
∴ পৰ্বতটোত জুই আছে। (ব্যতিৰেকী দৃষ্টান্ত)

এই প্ৰকাৰ অনুমানত এবাৰ হেতুপদ আৰু সাধ্যপদৰ মাজত থকা সদৰ্থক আৰু এবাৰ নঞৰ্থক দৃষ্টান্তৰ ওপৰত ভিত্তি কৰা হৈছে। এই দুই প্ৰকাৰ দৃষ্টান্তৰ জৰিয়তে একেটা সিদ্ধান্তই লাভ কৰা হয় যদিও সিদ্ধান্তৰ যথাৰ্থতা নিশ্চিত কৰাৰ উদ্দেশ্যেদুই ধৰণৰ দৃষ্টান্তৰ সহায় লোৱা হয়।

পাঠৰ মূলকথা ঃ

ভাৰতীয় দৰ্শনৰ সুকীয়া জ্ঞানোৎপত্তি তত্ত্ব আছে। ইয়াত যথাৰ্থ সত্য জ্ঞানক 'প্ৰমা' বোলা হয়। এই প্ৰমা হ'ল সুনিশ্চিত, সংশয়মুক্ত, অভ্ৰান্ত জ্ঞান।

DAILY ASSAM

প্ৰমাণ হ'ল যথাৰ্থ জ্ঞান অৰ্থাৎ প্ৰমাৰ উৎস। ভাৰতীয় তৰ্কশাস্ত্ৰ অনুসৰি প্ৰমাণ হ'ল যথাৰ্থ জ্ঞান অৰ্জনৰ সবাতোকৈ সুৰক্ষিত উপায়।

ভাৰতীয় দৰ্শনত মুঠ ছয়বিধ প্ৰমাণক স্বীকৃতি দিয়া হৈছে। সেইবোৰ হ'ল— (1) প্ৰত্যক্ষ, (2) অনুমান, (3) উপমান, (4) শব্দ, (5) অৰ্থাপত্তি আৰু (6) অনুপলব্ধি।

প্ৰমাণসমূহৰ ভিতৰত প্ৰত্যক্ষ প্ৰমাণক আটাইবোৰ দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ে স্বীকৃতি দিছে। প্ৰত্যক্ষ জ্ঞান স্বতন্ত্ৰ স্বভাৱৰ অৰ্থাৎ ই বৰ্তি থাকিবলৈ আন কোনো জ্ঞানৰ আলম ল'বলগীয়া নহয়।

সকলোবোৰ প্ৰমাণৰ ভিতৰত অনুমানৰ বিষয়ে ভাৰতীয় জ্ঞানমীমাংসাত সৰ্বাধিক বিস্তাৰিত আলোচনা হৈছে। একমাত্ৰ জড়বাদী চাৰ্বাক দৰ্শনৰ বাহিৰে আন সকলোবোৰ সম্প্ৰদায়ে অনুমানক যথাৰ্থ প্ৰমাণৰূপে স্বীকৃতি দিয়ে। অনুমানত জ্ঞাত সত্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি অজ্ঞাত সত্যলৈ আগবঢ়া হয়। গতিকে প্ৰকৃতিগত দিশৰ পৰা ই স্বতন্ত্ৰ স্বভাৱৰ নহয়। ই প্ৰাথমিকভাৱে প্ৰত্যক্ষ জ্ঞানৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে বাবে অনুমান হ'ল পৰোক্ষ বা ব্যৱহিত জ্ঞান।

ভাৰতীয় দৰ্শনৰ প্ৰতিটো সম্প্ৰদায়ৰ নিজস্ব জ্ঞানোৎপত্তি তত্ত্ব থকা দেখা যায় যদিও তাৰ ভিতৰত ন্যায় দৰ্শনতেই প্ৰমা আৰু প্ৰমাণ সম্পৰ্কে সৰ্বাধিক বিস্তাৰিত তথা সুক্ষ্মাতিসূক্ষ্ম আলোচনা কৰা দেখা যায়। এনেবোৰ কাৰণতেই ন্যায় দৰ্শন প্ৰমাণ শাস্ত্ৰ নামেৰেও খ্যাত।

অনুশীলনী

1. খালী ঠাই পূৰণ কৰা ঃ

(a) ভাৰতীয় দৰ্শনত যথাৰ্থ জ্ঞানক —— বোলা হয়।

(b) ভাৰতীয় দৰ্শনত —— বিধ প্ৰমামৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে।

(c) চাৰ্বাক দৰ্শনে ——কহে যথাৰ্থ জ্ঞানৰ একমাত্ৰ উৎস ৰূপে স্বীকাৰ কৰে।

(d) ন্যায় দৰ্শনে —— বিধ প্ৰমাণত বিশ্বাস কৰে।

(e) —— হ'ল অনুমানৰ তৰ্কীয় ভিত্তি।

2. চমু উত্তৰ দিয়া ঃ

(a) প্ৰমা মানে কি?

(b) প্ৰমাণ কাক বোলে?

(c) ভাৰতীয় দৰ্শনে স্বীকৃতি দিয়া প্ৰমাণসমূহ কি কি?

(d) অলৌকিক প্ৰত্যক্ষৰ প্ৰকাৰসমূহ উল্লেখ কৰা।

(e) পৰাৰ্থানুমানৰ কেইটা অৱয়ব থাকে আৰু সেইকেইটা কি?

3. সংজ্ঞা দিয়া ঃ

(a) প্ৰমা

(b) প্ৰমাণ

(c) লৌকিক প্ৰত্যক্ষ

(d) শেষবৎ অনুমান

(e) পূৰ্ববৎ অনুমান

(f)ব্যাপ্তি

4. পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰা ঃ

(a) লৌকিক আৰু অলৌকিক প্ৰত্যক্ষ

(b) স্বাৰ্থানুমান আৰু পৰাৰ্থানুমান

5. শুদ্ধাশুদ্ধ নিৰ্ণয় কৰা ঃ

(a) চাৰ্বাক দৰ্শনে বৈধ প্ৰমাণ হিচাপে প্ৰত্যক্ষ আৰু অনুমান উভয়কে স্বীকাৰ কৰে।

(b) প্ৰত্যক্ষ স্বতন্ত্ৰ স্বভাৱৰ জ্ঞান।

(c) যোগজ প্ৰত্যক্ষ যিকোনো ব্যক্তিয়েই লাভ কৰা সম্ভৱ।

(d) নিৰ্বিকল্প প্ৰত্যক্ষত বস্তুৰ নাম, গুণ আদিৰ লগত যুক্ত নোহোৱাকৈ কেৱল বস্তুৰ অস্তিত্বহে প্ৰত্যক্ষ কৰা হয়।

(e) সকলোবোৰ ভাৰতীয় দাৰ্শনিক সম্প্ৰদায়ে বৈধ প্ৰমাণৰূপে অনুমানক স্বীকাৰ কৰিছে।

(f)অনুমান পৰোক্ষ বা ব্যৱহিত জ্ঞান।

(g) ন্যায় অনুমানত চাৰিটা পদ থাকে।

(h) পৰাৰ্থানুমানত পাঁচটা অৱয়ব প্ৰকাশ কৰা হয়।

(i) হেতুপদৰ জৰিয়তে পক্ষপদ আৰু সাধ্যপদৰ সম্পৰ্ক নিৰ্ণয় কৰা হয়।

(j) স্বাৰ্থানুমান আনক প্ৰত্যয় নিয়াবলৈ কৰা অনুমান।

* * *

DAILY ASSAM